

«اکوتوریسم و جاذبه های طبیعی در جلب گردشگران در مناطق کویری»

حسین آذر نیوند : استاد دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران
مسعود نصری: عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی اردستان
علی نجفی : مدرس دانشگاه آزاد اسلامی

Ecotorism and natural altraction of Desert
Environments

چکیده :

گردشگری و بویژه طبیعت گردی به عنوان یکی از شیوه های استفاده از جاذبه های طبیعی و هم راه حلی برای پایداری پتانسیل ها به شمار می آید. صنعتی که با گسترش قلمروهای خود در قرن گذشته و حال می تواند با وجود پتانسیل های متنوع و جذاب سرزمین ایران از جایگاهی خاص برخوردار گردد. بر اساس پیش بینی های صورت گرفته رشد عمومی صنعت توریسم برای نخستین دهه در پیش رو بین $\frac{3}{4}$ تا $\frac{6}{7}$ درصد خواهد بود که بیشترین سهم آن بین ۱۰ تا ۳۰ درصد مربوط به اکوتوریسم است و با عنایت به اینکه تا یک دهه دیگر شمار طبیعت گردان که اکنون ۷ درصد از کل مسافران جهان را شامل می شود به بیش از ۲۰ درصد برسد ضرورت توجه به این صنعت مورد توجه سرمایه گذاران، دولتمردان و ... می باشد.

در کشور ایران مجموعه گسترده ای از منابع پراکنده، ثبت نشده و در بسیاری از موارد رو به قهقرا داشته های اکوتوریسم ایران را تشکیل می دهند که این داشته ها طیف متنوعی از چشم اندازهای جغرافیایی، آثار و ذخایر طبیعی را شامل می شود. بررسی جغرافیایی طبیعی ایران و نیز امکان سنجی هر کدام از جاذبه های اکوتوریسمی بیانگر آن است که اکوتوریسم در ایران یک منبع اقتصادی کم نظیر، خاص و بسیار متعدد و البته رها شده به حال خود است. مناطق کویری بدلیل وجود منابع کافی اعم از پتانسیل های طبیعی و انسان علاوه بر تقویت اکوتوریسم باعث تعادل در رشد اقتصادی روستاهای پیرامون آن شده و با ایجاد قطب های توسعه گردشگری به تکمیل سایر قطبهای اقتصادی موجود می پردازد. این منطقه با داشتن روستاهای متعدد و پراکنده به صورت نگین های سرسبز در پهنه کوهستانها و دشتهای و همچنین همجواری با چشم اندازهای ژئومورفولوژی از جمله تپه های ماسه ای، رخساره های زیبا، متنوع و بهت انگیز کویری، مناطق کوهستانی و دره های عمیق از یک سو و شیوه های سنتی در بهره برداری و حفاظت از منابع طبیعی از سوی دیگر با عنایت به منابع معیشتی روستاهای آن که تلفیقی از فعالیتهای کشاورزی است.

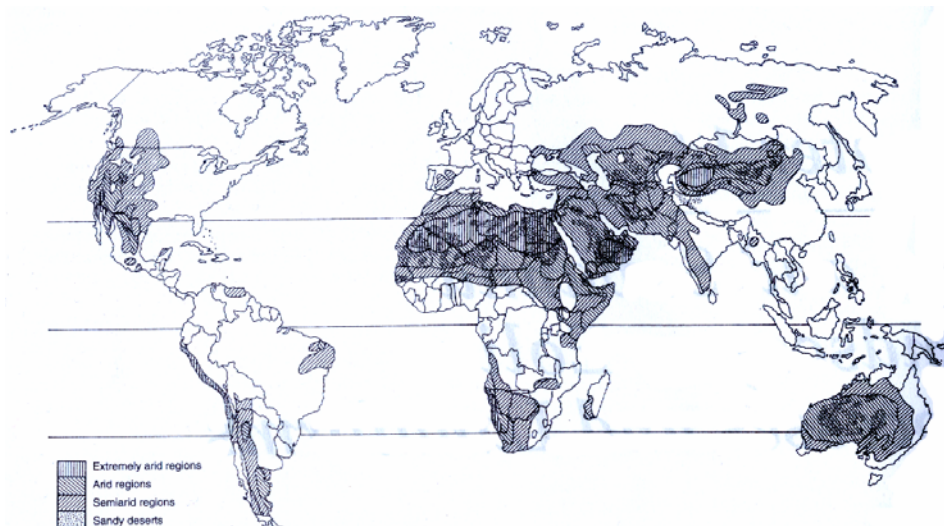
از آنجا که در مجموع ساختار طبیعی - انسانی و مجموعه روستاها و شهرهای موجود در منطقه کویری دارای تنوع منحصر به فرد و ویژه می باشد و عموماً طرز زندگی اجتماعی آن نیز دارای جلوه های خاص است. به همان اندازه اشکال مختلف توریسم خصوصاً اکوتوریسم و تفرج در آن از قابلیت توسعه بالایی برخوردار است. در این مقاله ضمن بررسی ابعاد و ویژگیهای توسعه اکوتوریسم در منطقه ویژگیهای برخی از جاذبه های توریستی منطقه در جهت زمینه سازی برای توسعه این صنعت در منطقه و ضرورت توجه به آن در معماری شهری و روستایی در برنامه ریزیهای ناحیه ای و منطقه ای بیان می گردد.

واژه های کلیدی: اکوتوریسم، توسعه پایدار، مناطق کویری، پتانسیل ها، گردشگران

- مقدمه :

جاذبه‌های طبیعی و اقلیم‌های متفاوت جغرافیایی ایران به همراه میراث‌های تمدن بشری و تنوع قومی و نژادی دست مایه‌های گران قیمتی را در حوزه اقتصاد برای انسان‌ها به ارمغان آورده است. که بهره‌برداری از آن مستلزم فراهم نمودن شرایط مختلفی می‌باشد که در کل بستگی به ثبات در بخش گردشگری دارند. امروزه وجود پتانسیل‌های عظیم تاریخی و حتی طبیعی در ایران، این کشور را به یکی از جذابترین مناطق گردشگری دنیا بدل نموده است و لیکن با توجه به مشکلات موجود نظیر پندارهای غلط برخی گردشگران خارجی درباره ایران، برخی مشکلات دست و پاگیر اداری در سیر گردشگر و غیره باعث گردیده تا از یکسو این مشکلات بر کمیت و کیفیت صنعت گردشگری تأثیر سوء داشته باشد و از سوی دیگر امر گردشگری در کشور آن طور که شایسته است جدی تلقی نگردد.

مناطق خشک و بیابانی در ایران نیز مانند مناطق دیگری از دنیا پراکنده است (Bloom, 1998)، با توجه به شکل شماره ۱ مناطق وسیعی از سطح زمین در زمره مناطق خشک و بعضاً بیابانی و کویری است. در این مناطق فعالیتهای مختلف کشاورزی (Go, 2003)، صنعتی، دامداری و ... صورت می‌گیرد. با توجه به پتانسیل کم خاکهای این مناطق و محدودیت منابع آبی و نامساعد بودن شرایط گسترش کشاورزی ابعاد حیاتی انسانی در این نواحی دارای تنگنمایی است که لزوم بررسی ابعاد دیگر سودآورد و اقتصادی از فعالیتهای را ضروری می‌نماید. از جمله فعالیتهای رونق بخش به ساختار اجتماعی و اقتصادی این نواحی اکوتوریسم است. حدود دوسوم مساحت ایران در اقلیم خشک و نیمه خشک قرار گرفته است که از نظر طول و عرض جغرافیایی با کمربند بیابانی جهان تطبیق می‌کند. با توجه به اینکه مطالعات جامع در بیابانهای ایران صورت نگرفته است مساحت تقریبی آن حدود ۴۰ تا ۴۵ میلیون هکتار برآورد می‌شود.

یکی از اشکال مختلف گردشگری، توریسم طبیعی یا گردش در طبیعت است که در حقیقت، توریسمی بر پایه پایداری محیط زیست با تمرکز اولیه بر تجربه محیط‌های طبیعی که عامل ترویج فرهنگ و محیط زیست است می‌باشد. و امروزه در صنعت گردشگری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و در میان گونه‌های گردشگری از روند رو به رشدی برخوردار می‌باشد. طبق برآورد سازمان جهانی جهانگردی (WIO) رشد اکوتوریسم در دهه نخست قرن حاضر ۳۰٪-۱۰٪ خواهد بود. در وضع موجود شمار اکوتوریست‌ها ۷٪ کل مسافران جهان است که پیش‌بینی می‌شود در دهه آینده به ۲۰٪ برسد. بنابراین طبیعت‌گردی از آینده‌ای پررونق درخشان برخوردار است که موجب مزایان فراوانی برای جهانیان خواهد شد چرا که تلاقی فرهنگ‌ها و انطباق اجتماعی را به دنبال دارد که به نوبه خود فرهنگ، اجتماع، اقتصاد و طرز تفکر درباره ملل مختلف را زنده‌سازی و بازپروری می‌کند. ایران در سال ۱۹۹۸ در نسبت جهانگردان ورودی ۱۶/۵ درصد رشد و در کسب درآمد ارزی ۳۲/۱ درصد رشد نسبت به سال قبل داشته است همچنین در فاصله سالهای ۹۹-۱۹۹۵ میانگین رشد ورودی جهانگردان ۲۶/۹ درصد و درآمدهای جهانگردی ۳۴/۹ درصد بوده است. دو کشور همسایه ما آذربایجان و ترکیه بازارهای مولد توریست ایران هستند که فرصت خوبی برای کشورها محسوب می‌شود. در سال ۱۹۹۹ سهم جنوب آسیا ۲۵/۵ درصد، از سهم خاورمیانه ۹/۷ درصد از کل توریستهای جهان بوده است. درآمد ایران از این صنعت در سال ۱۹۹۹ بالغ بر ۶۳۰ میلیون دلار بوده است.

- اکوتوریسم

به دلیل اهداف متعددی که اکوتوریسم به دنبال دستیابی به آنهاست و تعاریف متعددی از اکوتوریسم در سطح دنیا ارائه شده است. اکوتوریسم از نظر بازار کار نوعی جهانگردی طبیعت‌گرا تعریف شده است، ولی از سال ۱۹۹۰ به بعد از سوی NGOها، کارشناسان و دانشگاهیان به عنوان ابزاری جهت حصول توسعه پایدار مطرح و مورد مطالعه قرار گرفته است. بنابراین عبارت اکوتوریسم از یکسو به مفهومی اشاره دارد که تحت یکسری اصول و قوانین قرار دارد و از سوی دیگر به یک بخش خاص از بازار کار می‌پردازد مؤسسه بین‌المللی اکوتوریسم در سال ۱۹۹۱ یکی از اولین تعاریف اکوتوریسم را ارائه داد. که عبارت است: «اکوتوریسم یک مسافرت مسوولانه به مناطق طبیعی است که محیط زیست را حفظ و زندگی راحت مردم محلی را تثبیت می‌نماید». IUCN نیز در سال ۱۹۹۶ اکوتوریسم را چنین تعریف کرد: «اکوتوریسم یک مسافرت و دیدار زیست محیطی مسوولانه به مناطق طبیعی دست نخورده بوده و هدف آن لذت بردن و استفاده از طبیعت (و هر پدیده فرهنگی همراه آن چه در گذشته و چه در حال) است که باعث تقویت حفاظت منابع شده، دارای تأثیرات منفی اندکی است و باعث فعال شدن جمعیت‌های محلی می‌شود که از نظر اجتماعی اقتصادی برای آنان مفید است».

اکوتوریسم که اختصار واژه Ecological-Tourism است، در ادبیات فارسی، جهانگردی زیست محیطی (طبیعت گردی) نام گرفته است، بدان مفهوم که: محیط یا طبیعتی که نه تنها یک جهانگرد بلکه سایر انسانها نیز در آن زندگی می‌کنند، طبیعت با هر آنچه که در آن است برداشت و مفهوم بنیادین این واژه اصطلاحی ترکیبی است. به گونه‌ای فشرده هدف اصلی از این گرایش نوین آنست که جهانگردی یا به عبارت دیگر جهانگرد و محیط زیست چه دادوستدهایی با یکدیگر می‌توانند داشته باشند.

اما اکوتوریسم، واژه جدیدی است که محققین علوم گردشگری در تعریف آن دچار مشکلات فراوانی می‌باشند. ولیکن از مجموع نظریات آنها می‌توان چنین برداشت نمود که «اکوتوریسم عبارت است از سفری مسئولیت‌پذیر به مناطق طبیعی، که از آنها حفاظت می‌شود و باعث ارتقاء امکانات مردم بومی می‌شود.» بنابراین بر مبنای این تعریف می‌توان گفت که در اکوتوریسم تأکید بر این است که باید سعی کرد این انگیزه در گردشگر ایجاد شود که باید سعی کرد این انگیزه در گردشگر ایجاد شود که با مراقبت از طبیعت و همچنین احترام به فرهنگ‌های سنتی به حفظ محیط زیست کمک نماید.

در این بین، آنچه بیش از هر چیز دیگر د تعاریف اکوتوریسم از اهمیت برخوردار است عنوان «مسئولیت‌پذیری» است که به واسطه آن گردشگر نسبت به محیطی که بازدید می‌کند باید نوعی حس مسئولیت جهت حفظ و نگهداری آن محیط در خود ایجاد نماید. بنابراین، یک گردشگر بر مبنای اکوتوریسم بر محیط و حتی فرهنگ مناطقی که بازدید می‌کند تأثیر مثبت می‌گذارد.

حال با درک این مطلب در تعریفی جامع‌تر از اکوتوریسم می‌توان گفت اکوتوریسم: «توریسمی است بر مبنای طبیعت می‌باشد که آن شامل آموزش و درک محیط طبیعی و باعث تأمین پایداری اکولوژیکی می‌شود.»

- ضرورت توسعه صنعت اکوتوریسم :

اکوتوریسم دارای پتانسیل توسعه در جوامعی است که در آنها جاذبه‌های اکولوژیکی و محیط زیست با تلفیقی از فرهنگ و رفتارهای سنتی جوامع محلی ظاهر شده است البته در مقیاس کوچک، اکوتوریسم با توجه به منابع محلی توسعه می‌یابد اما جوامع محلی اغلب برای بدست آوردن توسعه و مدیریت نیاز به فن و تکنیک دارد. همچنین تأمین نیاز مالی جوامع در زمینه اکوتوریسم نیز مورد نیاز است.

توسعه این صنعت در هر منطقه‌ای، در ابتدای امر مستلزم گسترش گردشگری داخلی و طراحی و اجرای برنامه‌های تبلیغاتی مناسب با هدف ایجاد انگیزه سفر در هموطنان به مناطقی که امکان پذیرایی از مسافران را دارند، می‌باشد. این امر موجب جهت‌دهی سفرهای داخلی شده و بستر مناسبی برای مشارکت سرمایه‌های بومی در برنامه توسعه ایرانگردی را فراهم می‌کند. تحقق این امر علاوه بر ارتقاء سطح تأسیسات زیر بنایی و خدمات در توسعه جهانگردی و افزایش ظرفیت تحمل پذیرش اجتماعی نقش مؤثری ایفاء خواهد کرد و زمینه ساز افزایش پذیرش جهانگردان بین‌المللی و منطقه‌ای از لحاظ آماده سازی تأسیسات و رفتار اجتماعی است.

با در نظر گرفتن این نکات، توسعه اکوتوریسم منطقه موجبات اشتغال مقدار زیادی از گروه‌های سنی مختلف را فراهم می‌سازد. به این ترتیب نه تنها شرایط اقتصادی منطقه دگرگون می‌شود بلکه با رفت و آمد گردشگران به مناطق روستائی از یک سو و توسعه زیر ساخت‌های اجتماعی روستا به دلیل اینکه مورد نیاز صنعت اکوتوریسم می‌باشد از سوی دیگر، شرایط اجتماعی منطقه را به طور چشمگیری متحول خواهد نمود. تولید صنایع دستی رونق خواهد یافت و همه این موارد از مهاجرت روستائیان به شهر جلوگیری خواهد نمود.

صنعت توریسم را می‌توان در چهار گروه اصلی طبقه بندی نمود:

منابع طبیعی: این گروه شامل منابع طبیعی است که به صورت‌های متفاوت در هر منطقه ای وجود دارد و برای جلب نظر جهانگردان از آنها بهره برداری می شود. ترکیب متنوعی از منابع را می توان به منظور ایجاد محیط جذابی برای توسعه جهانگردی بکار گرفت.

زیربناهای صنعت توریسم: برای موفقیت صنعت توریسم وجود عوامل زیربنایی از اهمیت زیادی برخوردار می باشد. این زیربناها عبارتند از: شاهراهها، فرودگاهها، خطوط راه آهن، جاده ها، پارکینگها، پارکها، امکانات روشنایی، تسهیلات دریایی و بندیر، اتوبوس و ایستگاه راه آهن، هتلها، متلها، رستورانها، مراکز خرید، اماکن تفریحی، موزه ها و مغازه ها می باشد.

تجهیزات حمل و نقل: تجهیزات حمل و نقل شامل کشتی ها، هواپیماها، ترنها، اتوبوسها، خودروهای سواری، تاکسی ها، ترنهای هوایی و تسهیلات مشابه از جمله تجهیزات حمل و نقل مسافران می باشد.

منابع فرهنگی و روحیه مهمان نوازی: منابع فرهنگی هر منطقه نیز شامل هنرهای ظریف، ادبیات تاریخ، موسیقی، هنرهای نمایشی، ورزشها و سایر فعالیتهای فرهنگی است، همچنین جاذبه های جهانگردی موفق را می توان از ترکیب منابع فرهنگی بدست آورد. بعنوان مثال: وقایع و مسابقات ورزشی، جشنواره های ملی و سنتی، بازیها و مسابقه ها از زمره این ترکیبات فرهنگی می باشد.

– آثار و پیامدهای صنعت اکوتوریسم

گردشگری و محیط زیست به طور متقابل به یکدیگر وابسته اند. محیط زیست فیزیکی بسیاری از جاذبه های توریستی را تشکیل می دهد. توسعه این صنعت می تواند آثار متفاوتی بر محیط زیست داشته باشد. از این رو توسعه و مدیریت اکوتوریسم به گونه ای که با محیط سازگار باشد و به افت کیفیت آن نیانجامد، عامل اساسی در دستیابی به توسعه پایدار به حساب می آید. که از موارد آن می توان آثار اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و ... را نام برد.

– ظهور اشکال جدید شغلی به ویژه برای زنان و جوانانی که چندان به امور کشاورزی علاقمند نباشند. همچنین ایجاد مشاغل مکمل برای جوانان روستا از قبیل: کار در مسکن تهیه شده برای گردشگران و بازدید کنندگان، تهیه خرید و لوازم مورد نیاز آنها اعم از خوراکی و غیره و برای زنان روستائی: تهیه و تولید صنایع دستی، لوازم زینتی، تهیه فرآورده های دامی و ... و فروش آن، از طریق اشتغالهای زیر

اشتغال مستقیم: اشخاصی که در موسسات توریستی از قبیل هتلها، رستورانها، فروشگاههای توریستی و دفاتر سیاحت به خدمت اشتغال دارند. به عبارتی دیگر نیروی انسانی که نقش مستقیم دارند.

اشتغال غیرمستقیم: مشاغلی که در بخش های تدارکاتی همچون کشاورزی، ماهیگیری و تولید ایجاد شده اند و نقش غیرمستقیم دارند به عبارت دیگر نیروهایی که صرفاً برای صنعت توریسم به کار گرفته نشده اند.

اشتغال القایی: اشخاصی که به واسطه هزینه کردن درآمدهای حاصل از اشتغال مستقیم و غیرمستقیم اشتغال می یابند برای مثال توسعه صنعت توریسم منجر به توسعه صنایع دستی شده و سطح اشتغال را بالا می برد.

— ایجاد انگیزه خود اتکائی، احساس اعتماد به نفس که خود موجبات جلوگیری از روند مهاجرت به شهرها را به دنبال خواهد داشت. پیشرفت اجتماعی بهتر و بیشتر در مواجهه با تازه واردین به گونه ای که فرد روستائی احساس کند از مهارتهایش به طور موثر تر و سودمند تری بهره برداری می شود.

صنعت جهانگردی نسبت به صنایع دیگر (صنایع شیمیائی، ذوب آهن، سیمان و...) کمتر محیط را آلوده می کند و این امر بستگی به رفتار و عملکرد جهانگرد دارد. در عصر حاضر که دوران مبارزه با آلودگی محیط زیست است به جهانگردی در مقام مقایسه با صنایع دیگر، صنعتی بدون آثار شدید آلودگی می نگرند.

از طرف دیگر گسترش فعالیت های مربوط به توسعه جهانگردی خاصه اکوتوریسم در منطقه طرح موجب تغییر چشم اندازهای طبیعی آن منطقه می گردد. برای مثال با گسترش فعالیت های جهانگردی در محدوده فوق علاوه بر اثرات مثبتی که ذکر آن گذشت به مرور زمان جمعیت روستاهای آن افزایش می یابد، قیمت زمین بالا می رود و چشم اندازهای طبیعی روز به روز کمتر و چشم اندازهای ساخت دست بشر بیشتر می شود.

وضعیت گردشگری بر مبنای طبیعت در ایران:

کشور ایران همانگونه که در مقدمه ذکر شد، یکی از پرجاذبه ترین کشورهای جهان می باشد و طبق آمار موجود هم اینک جزء ده کشور اول جهان در این زمینه می باشد. مجموعه گسترده ای از منابع پراکنده، ثبت نشده و در بسیاری از موارد رو به قهقراء داشته ای اکوتوریسم ایران را تشکیل می دهند، این داشته ها طیف متنوعی از چشم اندازهای جغرافیایی و آثار و ذخایر طبیعی را شامل می شوند.

دو رشته کوه مرتفع و وسیع البرز و زاگرس با دارا بودن بیش از ۳۰ قله مرتفع از بلندترین قله های اروپا و آمریکا در دل یک منطقه خشک و بیابانی مجموعه ای از چشم اندازهای کوهستانی و جنگلی با شرایط اقلیمی معتدل و حتی همراه با یخچالهای دائمی ایجاد کرده اند. این تنوع جغرافیایی زمینه زیست گونه های بسیار متفاوت گیاهی و جانوری را در ایران فراهم کرده آنچنانکه ایران یکی از پنج کشور بهره مند از تنوع زیستی کامل (داشتن چهار فصل و زیست گونه های اصلی گیاهی و جانوری) در جهان به شمار می آید. بیابانهای وسیع که در آنها اغلب مولفه های بیابانی از قبیل ورزش بادها، حجم ماسه های روان، بیشینه های گرمای هوا، در بالاترین حد ثبت شده مناطق بیابانی جهان هستند و نیز طیف متنوعی از آداب و رسوم و شیوه های معیشتی چند هزار ساله منطبق با شرایط اقلیمی است. از آن جمله معیشت کوچ نشینی، از دیگر داشته های اکوتوریسم در ایران به شمار می آید. بر طبق آمار منتشر شده، ایران در حال حاضر از نظر جاذبه های طبیعی جزء ۵ کشور اول دنیا می باشد که در این میان به ۲۵ پناهگاه حیات وحش، ۱۲ هزار گونه گیاهی، ۳۵۰ گونه پرنده، ۳۶۰ نوع پستاندار، ۸۱ نوع خزنده، ۳۲۰ چشمه آبگرم معدنی، ۱۶ قله بالاتر از ۴۰۰۰ متر، ۱۴ قله بالاتر از ۳۰۰۰ متر، ۱۶ تالاب، ۴۶ منطقه حفاظت شده و ۵۰ دریاچه داخلی اشاره نمود. حال با توجه به این امکانات وسیع، جایگاه ایران در بخش گردشگری بر مبنای طبیعت از دو منظر قابل بررسی است. هم اکنون تنها استفاده گسترده از گردشگری طبیعت، استفاده از جاذبه های طبیعی ایران در استانهای گیلان و مازندران در کرانه های دریای مازندران و تا حدی در کوهپایه های البرز به خصوص در شمال تهران می باشد که این نکته با توجه به جاذبه های ذکر شده، رقم بسیار اندکی را شامل می گردد. بنابراین به نظر می رسد که گردشگری بر مبنای طبیعت با توجه به جاذبه های ذکر شده همچون سایر گونه های گردشگری در ایران با کم توجهی روبرو

در این مورد که توسعه اکوتوریسم در جهان سوم یک حق پایدار است نیاز به تصمیم‌گیری دارد و این تصمیم‌گیری باید به بهره‌های گوناگونی که در سطوح مختلف بدست می‌آید متمرکز شود.

اکوتوریسم به عنوان مهمترین بازار جهانگردی برای بسیاری از مناطق جهان سوم مطرح است. بر اساس مطالعاتی که بنیاد جهانی حیات وحش (WWF) برآورد کرده است، جهانگردی در سال ۱۹۹۸ بالغ بر ۵۵ میلیارد دلار برای کشورهای در حال توسعه درآمد داشته است که حدود ۱۲ میلیارد دلار آن سهم اکوتوریسم بوده است.

بررسی حرکت‌های توریستی در منطقه

مجموعه ای از محرکهایی است که در هر منطقه ای از دیدگاه‌های مختلف تعریف می‌شود که منجر به جلب گردشگران می‌شود با توجه به اهیت مناطق کویری و ضرورت توجه به آن در معماری شهری و روستایی در راستای توسعه صنعت ان می‌توان موارد ذیل را نام برد.

- معماری سنتی و حرکت‌های توریستی: در این بخش مجموعه ساختها و ایینه احداث شده در گذشته تاکنون در بخشهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... شامل قنوات، مساجد، کاروانسراها و... در مناطق مسکونی شهری و روستایی و اراضی طبیعی را نام برد.

- منابع فرهنگی و قومی و حرکت‌های توریستی: در این بخش مجموعه از هنرها، سنتها، در گذشته تاکنون در بخشهای هنری، اجتماعی، فرهنگی و... شامل صنایع دستی، آداب و رسومات، سنتها و... در مناطق مسکونی شهری و روستایی را نام برد.

- پتانسیلهای طبیعی و حرکت‌های توریستی: در این بخش مجموعه از مناظر طبیعی، زیستگاهها، لندفرمها که در طول زمانهای گذشته تاکنون شکل گرفته اند و در این مقاله تشریح می‌گردد.

- موقعیت های جغرافیایی و حرکت‌های توریستی: در این بخش با عنایت به موقعیت های جغرافیایی مناطق و قراگیری در مسیرهای حرکت توریسم از جمله جاده های اصلی و بزرگراهها و وضعیت سرویس دهی و خدمات رسانی مراکز مجاور مناطق توریستی مدنظر است.

- دانشگاهها، تشکیل کنفرانسها و حرکت‌های توریستی: در این بخش وجود مراکز علمی و آموزشی در راستای تشکیل جلسات و کنفرانسها و مایل آموزشی در بخشهای مختلف مورد توجه است. این کنفرانسها که در زمینه های اقتصادی، علمی، فرهنگی و سیاسی برگزار می‌شود. به صنعت توریسم شکوفایی و تحرک بیشتری می‌بخشد.

- فصول سال و حرکت‌های توریستی: در این بخش اهمیت توجه به تعداد گردشگران و مسایل ذکر شده قبلی در راستای پتانسیل ها و چالشهای فصول سال مطرح است.

اکوتوریسم و جاذبه های طبیعی در مناطق کویری

با توجه به اینکه وسعت زیادی از قلمرو ایران را مناطق خشک و کویری تشکیل می‌دهد می‌توان با بررسی و شناخت قابلیتها و پتانسیلهای این مناطق و جاذبه های توریستی و جهانگردی طبیعی و مصنوعی که در این نواحی

وجود دارد نسبت به رونق صنعت اکوتوریسم که در سنوات اخیر جایگاه با ارزشی در اقتصاد برخی کشورها پیدا کرده است همت گماشت. در ابتدا لازم است نسبت به معرفی انواع رخساره ها و نماهای غالب مناطق کویری و بیابانی ایران بپردازیم. این اشکال و مناظر که در گوشه و کنار اغلب نواحی بیابانی، حاشیه بیابانی و کویری دیده می شوند عبارتند از (احمدی، ۱۳۷۸؛ محمودی، ۱۳۷۳؛ گودرزی نژاد، ۱۳۷۷ و کردوانی، ۱۳۶۹) ناهمواریها و تپه های ماسه ای که یکی از واضح ترین و فراوانترین اشکال ویژه مناطق خشک و بیابانی می باشند که در اشکال و اندازه های متنوع سیمای ژئومورفولوژیکی خاصی را دارد هستند. این تپه ها دارای محیط بسیار زیبا، یکنواخت و ساکت و آرام بوده و از نظر تجدید روحیه و آرامش اعصاب بسیار مفید است. پیاده روی حتی با پای برهنه در شیب تپه های ماسه ای بسیار لذت بخش بوده و دیدن مناظر زیبای فرسایش بادی و رسوبات انباشته شده در پای بوته ها و انواع رپیل مارکها (اشکال موج ماسه ای) بر روی قامت بلند تپه های ماسه ای خود دنیایی و صفاشنده است. ابعاد تپه های ماسه ای بسیار متغیر است به طوریکه عرض تپه های ماسه ای از یک متر تا حدود یک کیلومتر و محدوده ارتفاعی آنها در حدود ۳۰ سانتی متر تا ۳۰۰ متر تغییر می کند. مطالعات انجام شده نشان می دهد که هفت عامل در ابعاد و اندازه تپه های ماسه ای موثر می باشند که عبارتند از: منشء ماسه-نیروی باد-جهت باد-میزان مولد محموله- ارتفاع ناهمواریهای بالادست- ابعاد تپه و زمان-شکل تعادل دینامیکی تپه. تپه های ماسه ای با ابعاد و اشکال متفاوت نتیجه عمل عوامل گوناگون در طول زمان می باشند. بررسی های انجام شده نشان می دهد که برای تشکیل تپه ماسه ای به ارتفاع یک متر یک سال زمان لازم است. بنابراین تپه های ماسه ای به ارتفاع ۱۰۰ متر حداقل دهها هزار سال تحت تأثیر عوامل و حوادث گوناگون واقع شده است.

از اشکال دیگر ناهمواریهای ماسه ای می توان به اشکال سیف، تپه دوکی شکل، بارخان، ارگ (Erg)، سیلک، تپه های هرمی، پهنه های ماسه ای زیبا، یاردانگ ها، دشت ریگی یا ریگزارها (سنگفرش بیابان) و اشکال متنوع چاله های کویری (پلایا) شامل جلگه رسی یا دق، رخساره پف کرده، رخساره زرده، رخساره چربه، پدیده شق را می توان نام برد

- جایگاه طرح اکوتوریسم در مناطق کویری و بیابانی

بستر سازی شاخص های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جوامع مختلف به منظور همگامی و همسازی بعد معنوی و مادی نیازهای انسان، راهکار این مشکل است که در این میان سازماندهی و برنامه ریزی محیط های طبیعی با کاربری های عمومی و ویژه، یکی از رهیافت های سازنده به شمار می آید. این کار با انگیزه حفظ محیط زیست و برآوردن نیازهای مختلف انسانی صورت می پذیرد. مراحل ابتدایی برای شروع کار سازماندهی شامل بازدید میدانی، ارزیابی زیست محیطی، تعیین عوامل و تأثیرگذاری هر دسته از عوامل بر سطح تقاضا، تعیین قابلیت ها و تنگناها، تعیین برد منبع اکوتوریستی، ارزیابی پیامدهای ناشی از عدم سازماندهی و نهایتاً لزوم سازماندهی و ارایه راهکارها می باشد که نتایج مهمی از نظر زیست محیطی، فضایی کالبدی و اجتماعی روانی و اقتصادی را به دنبال دارد.

تمامی اعمال انجام یافته در این مورد پیش زمینه و بستری برای توسعه و رونق طبیعت گردی است که نتایج چشمگیری در زمینه های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اخلاقی و اکولوژیکی با خود به ارمغان می آورد تا بتواند بخشی از اثرات سوء رشد صنعتی را تعدیل نماید. عواملی که در سازماندهی محیط در منابع توریسم طبیعی به

صورت عوامل اولیه مورد توجه قرار می گیرند عبارتند از: بازدید و بررسی میدانی منبع اکوتوریستی تعریف شده و بررسی وضع موجود آن از نظر وسعت، نظام توپوگرافیک حاکم بر آن، کاربری و موقعیت فضاهای پیرامونی و عنوان تأثیرگذار هر کدام از فضاها بر منبع موجود و سایر عناصر موجود در سایت.

- ۱- ارزیابی زیست محیطی منبع که یکی از بخش های کار به منظور حفظ منابع زیستی موجود و احیاء توسعه و تداوم پایداری آن در آینده می باشد.
 - ۲- تعیین عوامل انسان ساخت موجود در منبع و درجه تأثیرگذاری هر یک به سطح تقاضای تفرجگاهی در وضعیت فعلی
 - ۳- تعیین عوامل طبیعی حاکم بر منطقه و منبع و درجه تأثیرگذاری هر یک از آنها بر سازماندهی، نوع طراحی و نهایتاً سطح تقاضای تفرجگاهی منبع.
 - ۴- تعیین قابلیت ها و توانمندیهای منبع با شاخص قراردادن طبیعت گردی و هدف اصلی از طبیعت گردی در آن.
 - ۵- تعیین تنگناها و محدودیت های منبع در حالت کلی و محدودیت های شاخص تأثیرگذار بر طبیعت گردی.
 - ۶- تعیین برد هر منبع در وضعیت فعلی (استقبال از وضع موجود آن).
 - ۷- ارزیابی و نتیجه گیری پیامدهای ناشی از اکوتوریسم اعم از مثبت و منفی در صورت تداوم روند قبلی (بدون سازماندهی و مدیریت).
 - ۸- لزوم سازماندهی و ارایه راهکارهایی ویژه برای هر منبع اختصاصی براساس مطالعات و ارزیابی صورت گرفته روی آن و اهداف مورد نظر.
- با طی روند علمی بالا و در اختیار داشتن آمار و اطلاعات مختلف از بازدیدکنندگان منابع تفرجی متنوع می توان یک سازماندهی منطقی برای ایجاد و توسعه اکوتوریسمی پایدار در پهنه های طبیعی پیش بینی نمود.
- با توجه به زمینه ها و موارد گفته شده و پتانسیل های گردشگری در مناطق بیابانی و خشک کشور در اینجا به برخی از بستر های سرمایه گذاری و رویکردهای کلی پرداخته می شود:

الف: استفاده از طبیعت به عنوان ذخیره گاه ژنی

بر خلاف تصور عامه اکوسیستم های بیابانی و کویری نه تنها دارای جنبه های غیرمتنوع از اشکال حیاتی زیستی نیستند بلکه به نوبه خود و با توجه به بستر طبیعی و شرایط اکولوژیکی حاکم بر آنها هم از نظر گونه های جانوری (فون) و هم از نظر گونه های گیاهی (فلور) دارای غنای خوبی میباشد. به نحویکه با مطالعات صورت گرفته برخی از خزندگان و گیاهان منحصر به مناطق بیابانی هستند که دارای ویژگیها و اختصاصات بی نظیری هستند.

ب: بازدید مناظر بکر و دست نخورده مناطق بیابانی

امروزه در سرتاسر کره زمین کمتر ناحیه ایست که از دست اندازی و دستکاری و حتی تخریب و تغییر بشر دور مانده باشد. مناطق و نواحی که دارای آب و هوا و شرایط مساعد زیستی نظیر وجود آب، زمینهای حاصلخیز کشاورزی، جاده ها و راههای دسترسی می باشند تا حد زیادی پذیرای جمعیت های انسانی در تراکم بالایی هستند،

لذا جاذبه های بکر و دست نخورده و طبیعی کمتر بر جای مانده است و بسیاری از افراد در آرزوی رفتن به مکانهایی هستند که نه از مظاهر تمدن و ساخته های بشری اثری باشد و نه از زیور و زینت و زیبایی دست ساخت و ظاهری انسانها، بلکه روح بی آرایش و تازه خواه آنها در جستجوی طبیعتی یکه و تنها و ذات و خوی اصیل آن است، حتی اگر این مکان یک پهنه ماسه ای با چندین بوته و گیاه ظاهراً خشک و بی روح باشد و خلق کمال جوی انسان آن را با کمال اشتیاق می پذیرد.

آیا تاکنون تصور کرده اید به جایی بروید که نه از صدای دلخراش بوق های ممتد اتومبیل ها خبری باشد و نه از شیهه غرنده لاستیک اتومبیل های مد به مد، نه از شیطنت های نوجوانان بر مرکب موتورسیکلت های بی افسار، نه از غرش هواپیماها بر پهنه آسمان، نه صدار ترقه و آتش بازی.

ج: تسکین آلام روحی و تلطیف اعصاب بیماران روانی

کویر و بیابان به زعم برخی افراد تداعی کننده یک نوع خمودگی در زندگی و عدم تنوع و و ترک و پویایی در حیات چه انسانی و چه جانوری و گیاهی است ولی این موضوع برای کسانی که حتی سروکار کمی نیز با این مناطق دارند غیرقابل قبول است. سادگی، بی آیشی و صداقتی که در مظاهر و مناظر بیابانی وجود دارد، چون سنگهای تفتیده از گرما، گیاهانی که با اقسام شگردها سعی در حفظ حیات دارند، موجودات ریز و درشتی که به نحو احسن جلوه خاق را در رونق بخشیدن و گذران عمر نشان می دهند، تپه های ماسه ای ساکن و در عین حال گویای بی زبان که نمادی از قدرت ناگفته طبیعت از آستین باد و شن است.

قدم زدن در بیابان پر از سکوت، دیدن مناظر چندوجهی پلی گونهای نمکی که هنوز خیلی ها نمی دانند نقاشش طبیعت است نه تکنیکهای کامپیوتری و علمی که بر صفحه جعبه جادویی می بینند، چاله مرکزی کویر که سنگ صبور تمام سیلابها و روانابهای خروشان و املاح و نمکها و رسوبات و ذرات ریز و سرگردان است همه و همه گنج پنهان بیابان و کویر را برای دلهای تشنه حقیقت هویدا می کنند.

د: برگزاری مسابقات تفریحی و ورزشی

همه ما تصاویر و فیلمهای مربوط به برگزاری مسابقات ورزشی اتومبیل رانی، موتورسواری و ... شنهای روان را دیده ایم. برآستی چه تکنیکی و با چه هزینه ای قادر است چنین بستر عالی و زیبایی و با این همه گستردگی و وسعت را در اختیار برگزار کنندگان قرار دهد. والیبالی ساحلی را حتماً دیده اید، در محدوده ای که سرتاسرش چند هکتار هم نمی شود چه بساطی از افراد ورزشکار، امکانات، تدارکات جانبی، جایگاه تماشاچیان و ... مهیا کرده اند. حال اگر تنها چند کیلومترمربع از پهنه های ماسه ای را که در اطراف بسیاری از شهرها چون کاشان، یزد، اردستان، اصفهان، ورزنه، اردکان، اهواز و در مسیر بسیاری از جاده های ارتباطی است بخواهیم به این امورات تفریحی و ورزشی اختصاص دهیم تصور این که چه صحنه هایی از استقرار امکانات، برگزاری مسابقات و جشنواره ها، رونق اقتصادی از نظر مصرف کالاها و ارائه خدمات می تواند پدیدار گردد واقعاً مشکل است. این ها همه تنها گوشه ای از زوایای گسترده پتانسیل های کم نظیر عرصه های بیابانی است که چنین مظلومانه در گوشه انزوا قرار داده شده است.

هز برگزاری تورهای بیابان و کویرگردی

اگر قصد مسافرت داشته باشیم بی شک به باد تورهای مسافرتی مشهد، دبی، استانبول، مالزی و خیلی از تورهای دیگر که با طمطراق و تبلیغات خاص سعی در جلب بیشتر مسافر می کنند می افتیم. همه اینها دوست داشتنی، جذاب و خوبند ولی آیا تاکنون به فکر فردی رسیده است که برنامه ای را تدارک ببیند تا از مناظر زیبای طبیعت وحشی مناطق آرام و در عین حال خزنده و سرکش بیابانی بازدید شود. به نظر می رسد اولین مشکل و ایراد در عدم معرفی کافی و مناسب این جلوه ها باشد. اگر تنها درصدی از تصاویر و تبلیغات مسافرتی به این امر اختصاص داده می شد بی شک خیلی از مردم که حتی در شهرهای اطراف کویر هم زندگی می کنند این قدر با محیط اطراف خود غریب و بیگانه نبودند.

به عنوان مثال همه مردم ایران و حتی کشورهای اطراف می دانند که اصفهان یک شهر توریستی و دارای جاذبه های معماری و ساختمانهای تاریخی و فرهنگی، هنرهای دستی و ذخایر فرهنگی غنی است و بی شک دوست دارند در فرصتی مناسب به این شهر سفر کنند ولی آیا همین مردم و یا حتی مردم خود شهر اصفهان می دانند که تنها در کمتر از صد کیلومتری از شهرشان به سمت شرق یا جنوب شرق در امتداد مسیر حیات بخش زاینده رود، آنجا که این کویر تشنه با ولع تمام پذیرای این شریان حیاتی است چه مناظر با شکوهی از جدال بین نیروهای طبیعت از باد و آب و خاک تا هوا و گیاه وجود دارد، چه تپه های ماسه ای زیبایی در کنار شهر ورزنه تشکیل شده است، رخساره های زیبایی در کنار باتلاق گاوخونی و چه شکافهای منظم و مبهمی که با زبان خاص با بیننده سخن می گویند، وجود دارد.

بی شک اگر این مطلب را می دانستند سعی شان این بود که در سفر به اصفهان به اطراف آن نیز مسافرت نمایند و این ممکن نیست جز با معرفی شایسته جلوه های جذاب مناطق کویری و بیابانی و در کنار آن همت مسئولین در ارائه امکانات و زیرساختهای لازم جهت گسترش صنعت بی همتای اکوتوریسم در مناطق بیابانی.

برخی از اهداف کیفی، استراتژی ها و سیاستهای کلی طرح اکوتوریسم در مناطق کویری به شرح زیر می باشد.

- ۱- احیاء و تقویت قطب های جلب اکوتوریسم منطقه از نظر جاذبه های طبیعی، سیاحتی، زیارتی، آثار تاریخی و باستانی و تلاش در جهت کوشش کامل شناسایی و مستندسازی مجموعه آثار تاریخی
- ۲- تقویت برنامه های تبلیغاتی برای معرفی مناطق کویری و جاذبه های طبیعی و تاریخی آن
- ۳- تشویق بخش خصوصی به سرمایه گذاری در ایجاد مراکز اقامتی و تأسیسات ایرانگردی و جهانگردی از طریق حمایت های دولتی
- ۴- ایجاد زمینه های توسعه مهمانخانه های بین راهی، اقامتگاهها، پارکینگها، کمپینگها، اردوگاهها، مهمانسراها و استراحتگاههای موقت بین راهی بخصوص در مسیرهای ترانزیت.
- ۵- گسترش پژوهشهای تاریخی، فرهنگی و توسعه فعالیت های معرفی جهت بهره برداری از ارزشهای میراث فرهنگی و طبیعی کشور و توجه به امر مطالعات و تحقیقات به منظور بازشناسی جاذبه های طبیعی و گردشگری و زمینه های مطلوب سرمایه گذاری در قالب طرح جامع صنعت جهانگردی

- ۶- توسعه آموزش نیروی انسانی در فعالیتهای صنعت ایرانگردی به منظور تربیت نیروی انسانی کارآمد برای توسعه صنعت مذکور.
- ۷- ایجاد بسترهای اقتصادی مناسب برای توسعه فعالیتهای میراث فرهنگی و جلب مشارکت بخشهای خصوصی، تعاونی و جذب و هدایت سرمایه‌های خارجی برای توسعه امور میراث فرهنگی و ایرانگردی و جهانگردی از کشورهای پیشرفته و صنعتی با توجه به راه ابریشم در منطقه
- ۸- به کارگیری نظام آماری و اطلاع‌رسانی مناسب برای توسعه میراث فرهنگی، طبیعی و گردشگری و افزایش مشارکت نهادهای مردمی.

بحث و نتیجه گیری:

فرجام سخن اینکه، در یک نگاه کلی درباره وضعیت اکوتوریسم در ایران باید گفت، که هم اینک نیاز به یک سری برنامه‌ریزی عملی و تدوین سیاست مدبرانه می‌باشد، که از آن طریق نه تنها می‌توان مناطق متروکه طبیعی را با آزمایش صحیح مورد بهره‌برداری قرار داد، بلکه می‌توان آنها را به گنجینه بی‌بدیلی از هویت مردم این سرزمین تبدیل نمود. بنابراین در این بخش، اکوتوریسم می‌تواند با برقراری ارتباط عمیق با طبیعت عاملی، مؤثر جهت حفاظت و توسعه پایدار آن باشد. در اینجا نکته مهمی را نباید از نظر دور داشت و آن اینکه بحث مسئولیت‌پذیری اکوتوریسم به تنهایی شامل طبیعت نمی‌گردد بلکه آن را می‌تواند به سایر بخشهای گردشگری نیز تسری داد و این مسئولیت‌پذیری همراه با آموزش صحیح می‌تواند شامل بخش‌های فرهنگی و تاریخی نیز باشد که این موارد جزئی از جاذبه‌های گردشگری ایران می‌باشد. بنابراین چنین می‌توان عنوان نمود، که اکوتوریسم در حقیقت تمامی گونه‌های توریسم بر پایه طبیعت را شامل می‌شود و به دنبال آن می‌باشد که تأثیرات منفی گردشگری را بر محیط فرهنگی، اجتماعی و به خصوص طبیعی را کم کرده و نوعی منفعت اقتصادی برای جوامع میزبان و افراد بومی حاصل نماید و در حقیقت با ایجاد آگاهی متقابل بین گردشگری و افراد بومی نوعی تعامل فرهنگی میان جوامع مختلف ایجاد می‌نماید و گردشگرانی را تربیت می‌نماید که به درک بهتری از جهان پیش روی خود نایل می‌شوند و در کنار لذت حاصل از سفر به مبلغان فرهنگی به صورت غیر مستقیم تبدیل می‌شوند و این آن چیزی است که تمدن بشری به خصوص در قرن ۲۱ بیش از هر چیز برای پیشرفت تمدن خود بر پایه انسانیت به آن نیازمند است. جاذبه‌های ممتاز طبیعی، فرهنگی در صورت برنامه‌ریزی عملی و سرمایه‌گذاری هدفمند می‌تواند در زمینه صنعت توریسم در سطح ملی و منطقه‌ای نقش حائز اهمیتی را بر عهده گیرد. این صنعت قریب ۱۰ درصد درآمدهای جهانی را شامل شده و زمینه اشتغال یک دهم کارگران جهان را فراهم نموده است. التفتات به توریسم از یکسو به علت ارج اقتصادی و از سوی دیگر به دلیل اثرات فرهنگی و اجتماعی آن است. دولت با سرمایه‌گذاری کلان و انجام کارهای زیربنایی اولین قدم را در راه توسعه صنعت توریسم بردارد و به مرور دولت نقش خود را کم نماید.

با توجه به جمیع مطالب گفته شده می‌توان اذعان داشت که با رند فعلی که در مباحث مربوط به گردشگری و رونق این صنعت در کشور وجود دارد بسترها و پتانسیل‌های خوبی برای طرح موضوع اکوتوریسم در مناطق کویری و بیابانی در قالب طرحهای تحقیقاتی، پایان نامه‌ها و در گامهای بعدی در طرحهای اجرایی وجود دارد. از آنجایی که پهنه مناطق بیابانی و کویری آنچنان وسیع است که شاید بیش از ۶۰ تا ۷۰ درصد وسعت کشور به نحوی

با این نواحی در ارتباط می باشند لذا سرمایه گذاری در صنعت اکوتوریسم این نواحی از توانایی بالقوه برای برگردان سرمایه حکایت دارد. نباید تنها به تشریح و توضیح رخساره ها و مناظر بی بدیل طبیعی مناطق کویری و بیابانی در کتب و مقالات علمی و تریبونهای آکادمیک بسنده کرد بلکه باید عامه و توده مردم را نیز با این جاذبه ها آشنا کرد. اگر دنبال ارزآوری از این راه چه از بابت ورود توریستهای خارجی و چه از نظر گردشگران داخلی هستیم نباید دست روی دست گذاشت و از همین فردا اقدام کرد. در گام اول می توان پیشنهاد برگزاری تورهای اتومبیل رانی و موتورسواری روی عرصه های ماسه ای و ریگزارها را در طح منطقه ای و سپس ملی و کشوری برگزار کرد. با بدست آمدن تجربیات بیشتر و نهادینه شدن این امر می توان در سالهای آتی نسبت به برگزاری مسابقات در سطح فرمانطقه ای مثلاً بین کشورهای خاورمیانه اقدام کرد. البته ذکر نکاتی در این موارد ضروری به نظر می رسد. نخست اینکه باید دانشت شاکله ها و زیرساختها و بنیانهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی یک جامعه به هم پیوسته و مربوطند و دوم اینکه برای نیل به یک هدف در یک مجموعه سیستمی، شرکت احسن تمام اجزا ضروری است. در توضیح می توان گفت که منظور این است که اگر مثلاً قرار است استفاده گردشگری در قالب اکوتوریسم از مناطق بیابانی شود باید بسترهای اقتصادی، اداری، سیاسی و امنیتی این مهم نیز فراهم شود. اگر امکانات پایداری و ساختاری نظیر جاده و آب و برق نباشد، اگر امنیت افراد شرکت کننده و ادوات و تجهیزات تأمین نباشد، اگر برنامه ریزیهای اداری و رفق و فتق امور تدارکاتی تسهیل نگردد و همچنان قوانین و تبصره ها و ماده های دست و پاگیر در روند بوروکراسی اداری فعلی سنگینی کند. انیها همه باعث می شود که نیل به اهداف مشکل گردد. پس الزامی است به موازات برنامه ریزی جهت شناسایی و معرفی توانایی ها و قابلیت های گردشگری عرصه های کویری و بیابانی کشور قدری هم در وادی قوانین، امکانات و تدارکات، منابع تأمین بودجه ای، ساختارها و هماهنگی های سیاسی و امنیتی و سایر مقولات مربوطه نیز بیندیشیم تا انشاء... شاهد شکوفایی این بخش فراموش شده و منزوی صنعت توریسم در ایران عزیز باشیم.

منابع:

- ۱- آذر نیوند، حسین، ۱۳۸۴، درسنامه مباحث اکولوژیک، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- ۲- البرزی. صدرا...، ۱۳۷۷، اهمیت و تقویت صنعت جهانگردی، ماهنامه تعاون شماره ۹۰.
- ۳- الوانی، مهدی و زهره دهشتی، ۱۳۷۷ - اصول و مبانی جهانگردی، بنیاد مستضعفین و جانبازان انقلاب اسلامی.
- ۴- رنجبریان، بهرام و زاهدی، محمد، ۱۳۷۹، برنامه ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه ای، ترجمه جهاد دانشگاهی اصفهان.
- ۵- صدر، حسین، ۱۳۸۱ - توریست و جهانگرد کیست، انتشارات کتابسرای تندیس، تهران.
- ۶- کردوانی، پرویز، ۱۳۶۹، مناطق خشک، جلد اول، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۷- گودرزی نژاد، شاپور، ۱۳۷۷، ژئومورفولوژی و مدیریت محیط، جلد اول و دوم، انتشارات سمت
- ۸- محمودی، فرج ...، ۱۳۷۳، ژئومورفولوژی، جلد اول، انتشارات تهران.
- ۹- نصری مسعود، ۱۳۸۴، سمینار درسی اکولوژیک، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

10-Bloom, A.L., 1998 , Geomorphology, Pearson Education, Inc. 482p.

Govinden , K. and Thirumurugan, V. , 2003 , Principles and Practices of dry Land agriculture, Kalyani Publishers , 309 p.

11- Burger, J., 2000, Landscape, tourism, and conservation, The Science of the Total Environment, No. 249, Pp 39-49.

12- Gulinck, H, Vyverman, N, Bouchout, KV and Gobin, A, 2001, Landscape as framework for integrating local subsistence and ecotourism: a case study in Zimbabwe, Landscape and Urban Planning, No. 53, Pp 173-182.

13- Robert, RH and Zenia MS, 2002, The use of choice experiments in the analysis of tourist preferences for ecotourism development in Costa Rica, Journal of Environmental Management No.65, Pp 153-163.

14-Rose, E. and atal, 2005, Social Adaptation Ecotourism in the lacandon forest, Annals of Tourism Research, Vol. 32, No. 3, Pp 610-627.

15- Tsaun, SH-H, Lin, Yu-Ch and Lin, JO-H, 2005, Evaluating ecotourism sustainability from the integrated perspective of resource, community and tourism, tourism Management P 14.

16- Wenjun, Li, 2004, Environmental management indicators for ecotourism in China's nature reserves: A case study in Tianmushan Nature Reserve, tourism Management No.25, Pp 559-564.

www.worldtourism.org - www.world-Tourism.org

www.untamedpath.com - www.uneptie.org